

Statens fastighetsverk

Skogsstyrelsen

Beslut

Datum 2019-12-02

Dnr RAÄ-2019-2035

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Rankhyttans kungslada, Rankhyttan 7:1, Falu kommun, Dalarnas län

Riksantikvarieämbetet beslutar med stöd av 6 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen att skyddsbestämmelser enligt här bifogade förslag ska gälla för Rankhyttans kungslada.

Redogörelse för ärendet

Rankhyttans kungslada är sedan 1935 statligt byggnadsminne med av regeringen 2005 fastställda skyddsbestämmelser. Riksantikvarieämbetet bedömer att skyddsbestämmelserna även behöver innehålla ett förbud mot nybebyggelse inom området. Tidigare beslut saknar även en beskrivning av objektet och bedömning av det kulturhistoriska värdet, vilket också är en anledning att ändra beslutet.

Riksantikvarieämbetet har därför upprättat ett förslag till ändring av skyddsbestämmelserna som 2019-09-23 remitterades till de förvaltande myndigheterna Statens fastighetsverk (byggnad) och Skogsstyrelsen (mark). De synpunkter som framförts har inarbetats i föreliggande förslag. Skogsstyrelsen påtalade att kungsladan ligger på fastigheten Rankhyttan 7:1, skifte 8. RAÄ hade skrivit att hela fastigheten skulle omfattas av skydd. Statens fastighetsverk har påtalat att den föreslagna skrivningen "Utvändiga ytskikt får inte tas bort," inte är relevant i detta fall. Man önskade också ett förtydligande av punkt 2 gällande material som ska betraktas som del av byggnadens egenart.

Riksantikvarieämbetet

Storgatan 41
Box 5405
114 84 Stockholm
Tel 08-5191 8000
E-post registrator@raa.se
Hemsida www.raa.se
Org.nr 202100-1090
Plusgiro 599 94-4
Bankgiro 5052-3620

Beslut i detta ärende har fattats av riksantikvarien Lars Amréus efter föredragning av handläggaren Jan Karlsson. Även överantikvarien Knut Weibull, avdelningschefen Marja-Leena Pilvesmaa och enhetschefen Solveig McKenzie har varit med om den slutliga handläggningen.

Lars Amréus

Jan Karlsson

Bilaga:

Skyddsbestämmelser med bilaga

Kopia till:

Länsstyrelsen i Dalarnas län

Dalarnas museum

Falu kommun

RAÄ/Bebyggelseregistret

Bilaga 1, RAÄ dnr RAÄ-2019-2035, 2019-12-02

Ändring av skyddsbestämmelser för det statliga byggnadsminnet Rankhyttans kungslada, Rankhyttan 7:1, Falu kommun, Dalarnas län

Det statliga byggnadsminnet Rankhyttans kungslada omfattar fastigheten Rankhyttan 7:1, skifte åtta, enligt bifogade karta (bilaga 2).

I byggnadsminnet ingår följande byggnad:

Kungslada (tröskloge)

Följande skyddsbestämmelser ska gälla för byggnadsminnet:

1. Byggnadsminnet ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att dess utseende och dess karaktär bevaras. Det avgränsade området får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras. Inom området får inte vidtas sådana åtgärder med mark och vegetation som minskar byggnadsminnets kulturhistoriska värde.
2. Byggnaden ska vårdas och underhållas på ett sådant sätt att dess utseende och karaktär bevaras. Vård och underhåll ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart.
3. Byggnaden får inte rivas, vare sig i sin helhet eller i delar, flyttas, byggas om, byggas till eller på annat sätt förändras till sin exteriör.
4. I byggnaden får inte stommen rivas, byggas om, ersättas med andra material eller göras ingrepp i. Planlösning får inte heller ändras.
5. I byggnaden får inte fast inredning ändras eller göras ingrepp i. Även invändigt underhåll ska utföras med material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart och med sådan varsamhet att det kulturhistoriska värdet inte minskar.

Om det finns särskilda skäl får, enligt 7 § förordningen (2013:558) om statliga byggnadsminnen, byggnadsminnet ändras i strid mot skyddsbestämmelserna. Ansökan om tillstånd till sådan ändring lämnas på en särskild blankett till Riksantikvarieämbetet.

Generella begreppsförklaringar

Med *vård och underhåll* avses åtgärder för skötsel som behövs för att vidmakthålla tekniska egenskaper och utseende. Underhåll avser både arbeten som måste göras vid upprepade tillfällen och speciella åtgärder som ska hålla anläggningen i gott tekniskt skick. Till underhåll räknas inte åtgärder som tillför en byggnad nya egenskaper, till exempel en ny kulör. Exempel på underhållsåtgärder är: ommålning, putslagning, lagning av tak och utbyte av skadade delar, dock inte omläggning av alla takytor eller ommålning av hela byggnaden.

Med *material och metoder som är anpassade till byggnadens egenart* avses material och metoder som ursprungligen användes när en anläggning, byggnad eller byggnadsdel uppfördes. Detta kan avse material och metoder som är sentida rekonstruktioner av äldre

utföranden. I de delar av byggnadsminnet där kulturhistoriskt relevanta material fortfarande används får dessa inte ersättas med andra material. Med metoder avses bland annat bearbetning av trä och applicering av puts och färg.

Med *stomme* avses konstruktiva/bärande delar såsom bjälklag, balkar, takstolar, bärande ytterväggar och bärande innerväggar, murar, murstockar och grundkonstruktioner. Till *stomme* räknas inte de ytskikt som finns på bärande konstruktioner, till exempel putslager, färgskikt och golvmaterial.

Med *planlösning* avses det sätt rummen eller utrymmen i en byggnad är fördelade och belägna i förhållande till varandra. Med förändring avses till exempel rivning av väggar, trappor, upptagning eller igensättning av dörröppningar, ändring av kommunikationsvägar, rumsformer och rumsvolymer samt delning av rum med väggar eller bjälklag.

Med *fast inredning* avses det varmed byggnaden blivit försedd, om det är ägnat till stadigvarande bruk för byggnaden eller del av denna. Fast inredning omfattar till exempel dörrar, fönster, lister, taklister, paneler och golvbeläggning.

Kulturhistorisk värdebeskrivning

Vintern 1520–21 var Gustav Eriksson Vasa i Dalarna för att värva anhängare inför resningen mot den danske kungen Kristian II. Hans resa har avsatt en mängd minnen och myter, muntliga traditioner som senare nedtecknats och bearbetats av flera författare. Var gränsen går mellan verklighet och saga är långt ifrån utrett.

Gustav Vasa var den som till sist lyckades samla makten och häva den danska överhögheten även om unionen formellt upphörde först år 1570. Mytbildningen kring Gustav Vasa har varit stor och han framstod länge som en av de mest uppskattade personligheterna i den svenska historieskrivningen. Hans äventyr i Dalarna, där han inhämtade allmogens stöd för sina maktanspråk tillhör de historiska skeden som livligast beskrivits i både historielitteratur och populära skrifter. Först under de senaste decennierna har bilden av Vasaätten ifrågasatts genom en mer mångfacetterad belysning.

De två bevarade trösklogarna i Isala by och vid Rankhyttans gård blev redan på 1660-talet skyddade som byggnadsminnen just för sin anknytning till Gustav Vasa.

Kungsladan i Rankhyttan är inte ett uthus bland andra utan en byggnad som varit ett rikets monument i över 400 år. Hur byggnaden tidigare har tagits om hand kan därför följas genom äldre avbildningar, arkivuppgifter och på senare tid även genom fotografier.

Rankhyttans tröskloge är den största bevarade medeltida trösklogen i Sverige, och skulle vid närmare undersökning säkert kunna ge många upplysningar om hur jordbruk och skörd gick till vid en medeltida bergsmansgård.

Rankhyttans tröskloge är också märklig genom den höga kvaliteten på timmermansarbetet. I de flesta detaljer är den timrad på samma sätt som Ornäsloftet. Tillsammans visar dessa byggnader på att den högtstående kyrkliga byggnadskonsten under 1400-talets slut i dessa trakter även har sin motsvarighet i den profana träbebyggelsen.

Kort historik och beskrivning av byggnaden

Bergsmansgården Rankhyttan hade redan under medeltiden en hytta för beredning av kopparmalm från Falu gruva. År 1520 ägdes Rankhyttan av bergsmannen Anders Persson,

en studiekamrat till Gustav Vasa från tiden i Uppsala. Enligt traditionen besökte Gustav Vasa Rankhyttan på sin resa i Dalarna och ska förklädd till tröskkarl ha deltagit i arbetet på trösklogen. Till minnet av denna händelse höjgs senare en entums djup fyrkant i tröskgolvet för att exakt visa platsen där Gustav Vasa hade stått.

Trösklogen förvärvades av staten redan 1667 som ett av rikets monument och Karl XI:s förmyndarregering anslog avkastningen av ett stycke kronojord till dess underhåll.

Trösklogen är senmedeltida och uppförd på 1490-talet. Genom dendrokronologisk analys har man fastställt att timret är fällt vintern 1493–94. Den är en enkelloge och ovanligt stor, 7,5 × 12 meter i plan och 17 stockvarv hög och är timrad i rundtimmer. Timret är halsat eller fasat på omkring en meters längd i ändarna och halsningen ger knutskallen en sexkantig form. Knuten är en av de tidigaste man känner till med bindtröskel. Syllen är huggen av en mycket grov stock och sidorna är sluttande. Logen är timrad på samma sätt som Ornäsloftet och kvaliteten på timmermansarbetet är mycket hög.

En tröskloge är både förvaringsbyggnad och arbetsplats. Rankhyttans tröskloge är en enkelloge, den största bevarade från medeltiden i Sverige. Den är delad i två utrymmen, ladan och logen, åtskilda av den så kallade logbalken, en avbalkning på cirka en meters höjd. I ladudelen förvaras säden i väntan på tröskning och i logdelen tröskar man. Tröskgolvet ligger på andra stockvarvet och ladugolvet ligger ett stockvarv under. Det är viktigt att den nedre delen av en tröskloge är helt tät, både för att säden inte ska rinna ut och skadedjur inte ska kunna ta sig in. De nedersta timmervarven är därför mycket tätt timrade och golven hålls täta och dras ihop med hjälp av en så kallad logbjörn och träkilar. För att säden skulle fortsätta att torka när den tagits in är trösklogen timrad med springor mellan de övre stockvarven.

Taket är ett nävertak på underlag av tätt liggande slakor i takfallets riktning och som täckved ligger idag halvklovor och plank. Ingångsdörren är placerad på ena långsidan mot gaveln och mitt emot är det en likadan öppning. Båda dörrarna sitter i fjärde stockvarvet över syllen. Dörrarna är sammansatta av två till tre plankor med enkel spåntning.

Det finns en mängd inristningar inne i trösklogen. En del är gammalt, såväl skyddssymboler som inristningar av typen «medan man väntar vid tröskning», annat är sentida klotter av typen «Elsa och Kalle 1947». Det finns också spår efter tidigare förändringar i byggnaden, som inte är analyserade.

De första kända avbildningarna av byggnaden är från 1700-talet. År 1758 skrev J. R. Schultze en avhandling om Gustav Vasa, där han sammanställde de olika muntliga traditionerna till en sammanhängande berättelse. Exakt när Gustav Vasas äventyr tog form i den muntliga folktraditionen är inte helt klarlagt, bara att denna tradition fanns redan i slutet av 1500-talet. Avhandlingen innehåller bland annat en mycket exakt bild av Rankhyttans tröskloge, som i allt väsentligt visar samma byggnad som i dag. Man kan se att taket var täckt med ved och att fasaderna ännu inte hade någon inklädnad, inte ens knutlådor.

Från 1787 finns en akvarell, som tillskrivs J. C. Linnerhjelm, där knutarna är inklädda med knutlådor. Taket är otydligt återgivet, men ser ut att vara täckt med brädor.

Genom två teckningar av G.W. Palm publicerade i Litografisk Allehanda 1865, redovisas att man på 1860-talet genomförde en större upprustning. Enligt teckningen av logen 1863, efter restaurering, har timmerväggarna fått en skyddstäckning av horisontella täckbrädor, där varje stock skyddas av en liggande bräda. Att man restaurerade logen 1863

hänger säkerligen ihop med förändringar i monumentvårdens organisation. 1849 flyttades ansvaret för vård och underhåll av Rankhyttans trösklada och andra historiska minnesmärken till Överintendentsämbetet. Ämbetet gav arkitekten Ludvig Hedin uppdrag att mäta upp dessa byggnader. Ritningarna är daterade 1859. Det är inte osannolikt att Ludvig Hedin även svarade för restaureringen 1863 och kom på idén med skyddsbrädorna, som tillät det medeltida timret att både vara skyddat och synligt. Det är också vid denna tidpunkt som ladan får ett vedtak, 1833 avbildas ladan med halmtak. Det faktum att ladan 1863 även fick en ny fast trappa med räcke tyder på att tröskningen i ladan upphört. En sådan trappa ger nämligen tillträde för råttor och andra skadedjur som man absolut inte ville ha in i en byggnad där säd förvarades.

Sextio år senare, 1921–23, gjordes nästa stora restaurering under ledning av arkitekten Magnus Dahlander som bland annat valde att ta bort täckbrädorna. Taktäckningen förnyades också och man bytte till en typ av vedtak som man ansåg stämde bättre med den lokala traditionen. Byggnaden har kontinuerligt underhållits genom åren både före, emellan och efter dessa större insatser.

Staten hade vid den tiden köpt in hela gården Rankhyttan, då Skogsvårdsstyrelsen skulle använda gården i undervisningssyfte.

1935 upptogs kungsladan på förteckningen över byggnadsminnesmärken (idag statliga byggnadsminnen).

1939 reparerades gavelröstena vars dymlingar knäckts, med deformationer som följd. Samtidigt gjordes en grundförstärkning, då ett antal betongplintar grävdes ner under mark som underlag för extra grundstenar. Även takveden förnyades vid detta tillfälle.

1993 övertog Statens fastighetsverk förvaltningen av kungsladan. Några år senare började verket en större upprustning av ladan. En besiktning 1996 visade att timrets yta var uppluckrad med djupa märgsprickor som tog in vatten. Detta var en följd av att brädfodringen togs bort på 1920-talet. Brädfodringen var dock i detalj dokumenterad med tydliga fotografier tagna 1919 innan borttagandet. Det var alltså möjligt att göra en mycket säker rekonstruktion, som även tekniskt sett var en fullvärdig lösning. Även taken rustades upp vid detta tillfälle, taken förnyades även 2018.

